

KASHTACHILIK SAN'ATINING TURLARI VA ULARNING MINTAQAVIY
XUSUSIYATLARI

Allayorova Dildora Sobir qizi

Termiz davlat pedagogika instituti
texnologik ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya Ushbu maqolada o'zbek xalqining boy madaniy merosiga mansub bo'lgan kashtachilik san'ati, uning turlari va hududiy o'ziga xosliklari o'rganiladi. Yurtimizning turli mintaqalarida kashtachilik uslublari, ranglar uyg'unligi, naqshlar va tikuv texnikalari bir-biridan farqlanadi. Bu farqlar mahalliy madaniyat, iqlim sharoiti, tarixiy an'ana va xalq urf-odatlarini bilan bog'liqdir. Tadqiqotda bu san'at turining estetik, ijtimoiy va amaliy jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Kashtachilik, xalq amaliy san'ati, mintaqaviy uslub, naqsh, bezak, milliy meros, Buxoro kashtasi, Farg'ona uslubi, Samarqand tikuvi, xalq ijodi.

O'zbek xalqining asrlar davomida shakllantirib kelgan milliy an'analari orasida kashtachilik san'ati alohida o'rin tutadi. Bu san'at turi xalqning estetik qarashlari, dunyoqarashi va didi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, mato ustida tikilgan nafis naqshlar orqali o'z ifodasini topgan. O'zbek ayollari tomonidan avloddan-avlodga o'tib kelayotgan ushbu san'at turida har bir mintaqaning o'ziga xos uslubi, rang tanlovi va naqsh kompozitsiyalari mavjud. Masalan, Buxorodagi "gulduzi" va "iroqi", Farg'onadagi yorqin va jonli naqshlar, Samarqand va Surxondaryodagi klassik va ramziy kompozitsiyalar xalqimizning badiiy didi, tarixi va qadriyatlarini aks ettiradi. Ushbu maqolada ana shu xususiyatlar batafsil o'rganiladi. Kashtachilik - mato yoki boshqa materiallarni igna ip orqali bezash san'ati yoki qo'l san'ati hisoblanadi. Kashtachilik san'ati asrlar davomida rivojlanib, keng miyosda matolarga bezak berish maqsadida qo'llanilgan. Kashtachilikning kelib chiqishi Zamonaviy Odam davriga yoki miloddan avvalgi 30 000 yillikka to'g'ri keladi. Yaqinda o'tkazilgan arxeologik topilmalarni o'rganish davomida qo'lda tikilgan va bezatilgan kiyim, etik va bosh kiyimlarning toshga aylangan qoldiqlari topildi .

Kashtachilik va boshqa ko'plab matolarga bezak berish bilan bog'liq tikuvchilik san'ati Aynan biz yashayotgan hududlarga va Yaqin Sharqda paydo bo'lganligini ko'plab arxeologik tadqiqotlar natijalari bilan isbotlangan. Ibtidoiy insoniyatning rivojlanishi hayvonlar terisini birlashtirish uchun ishlatiladigan choklarni bezak uchun ham ishlatilishi mumkinligini angladilar. Turli qadimiy buyumlarda aholi tomonidan tasvirlangan tarixiy yodgorliklarda,

haykallar, rasmlar va vazalarda ip bilan bezak berib tikilgan kiyim kiygan odamlar tasvirlangan.

Kashtachilikning tarixiy rivojlanish bosqichida diniy buyumlarni bezash maqsadida mayda shakldagi marvaridlar kiyimlarga tikilishi keng yoyildi. Shu bilan birga kiyim-kechaklarga munchoqlar tikilishi ham rivojlanib bordi. Miloddan avvalgi 1500 yilga kelib kashtachilik dunyoning boshqa hududlari kabi O'rta Osiyo hududida ham rivojlanib bordi. Aynan o'zbek milliy kashtachilik san'atida 1700-yillarda kiyimlar ip orqali hosil qilingan naqsh va munchoq kashtachiligi mashhurlikka erishdi. Kashtachilik inson liboslari bilan bir vaqtda uy jihozlari hamda boshqa ko'plab buyumlarni bezatilishi keng tarqala boshladi. O'zbek milliy kashtachilik xalq hunarmandchilik san'atining eng qadimiy turlaridan biri hisoblanib, u millatning oz turmushini gozal qilish maqsadi natijasida shakllangan. Milliy kiyimlar va uy ro'zg'or buyumlarini bezashda kashtachilik san'ati qadimdan qollanilib kelingan. Milliy kashtachilik san'atimizning o'ziga hos go'zalligi va jiloli naqshlar bilan boyitilganligi bois bugungi kunda nafaqat mamlakatimizda, balki horijiy mamlakatlarda ham shuhrat qozonib kelmoqda. Ozbek xalqining qo'li gul kashtachilari qollari bilan tikilgan kirpich, sozana, zardevor, gulko'rpa, choyshab kabilar Amerika Qo'shma Shtatlari, Fransiya, Italiya, Yaponiya, Germaniya, Belgiya, Hindiston hamda Rossiya Federatsiyasi kabi mamlakatlarning san'at muzeylarida doimiy yuqori ahamiyatga ega eksponat sifatida ko'rilib kelinmoqda.

XIV-XV asrlarga oid manbaalar va miniatyuralarda kashtachilik na'munalarini keng miqyosda uchratishimiz mumkin. Jumladan, Amir Temur saroyida yashagan ispan elchisi Rui Gonzales de Klavixo o'z esdaliklarida saroyda kashta bezaklarini tomosha qilganini yozgan. Behzod "Zafarnoma" qo'lyozmasiga ishlagan "Temur taxtda" miniatyurasida (1467) kashtali chodirni ham aks ettirgan.

Kashta choklari, kashta tikish va uslublarining turli-tumanligi o'zbek kashtado'zlarining katta san'atidan dalolat beradi. Masalan Nurota, Buxoro, Samarqand Kashtado'zlik mahsulotlari ko'proq yo'rma chok bilan, Shahrisabzda yo'rma, kandaxayol, iroqi, Toshkentda esa ko'proq bosma chok bilan tikilgan. Ijtimoiy hayotda ro'y bergan o'zgarishlar Kashtado'zlik an'analariga, mahsulotning turlariga ta'sir ko'rsatgan Tadqiqotlarimiz davomida milliy kashtachiligimizning qadimiyligini Markaziy Osiyo davlatlari hududida o'tkazilgan arxeologik topilmalar va yozma manbalarining mavjud dalillaridan foydalanilgan holda olib borildi. Kashtachilik bo'yicha olingan tarixiy manbaalarni tahlili asosida shuni ta'kidlash mumkinki, aynan XIV-XV asrlarga mansub miniatyuralar orqali kashtachilikning o'ziga hos rivojlanganligini qayd etishimiz mumkin. XIX asrda kashta tikish mashinasining kashf etilishi sohada yangi san'at asarlarini

ko'payishiga hamda turlarini ortishiga sabab bo'ldi. Qolaversa kashta ranglari va naqshlar turlarining yuqori simmetrik o'lchamlarda amalga oshirish imkoniyati yuzaga keldi. Shunday bo'lishiga qaramay, xalqimiz orasida kashtachilikning ko'pgina turlarini aynan qo'l bilan tikish an'anasi saqlanib keng miqyosdagi xunarmandchilik tarzida bugungi kungacha rivojlanib kelmoqda . Qadimdan o'rta osiyo xalqlarining yashash tarzi, madaniyati va marosimlari kabi kiyimlari ham bir biriga juda yaqin bo'lgan. Jumladan tojik kashtachiligida chiroyli gullar, doirasimon, gul shoxchalari, bulbul, aylanma yo'lli naqshlardan ko'p foydalanilgani holda, o'zbek kashtalarida o'simliksimon, geometrik hamda gul naqshlari ko'proq aks ettiriladi. Rus kashtachiligida geometrik, o'simliksimon shakllar, gullar, qush va mevalar ko'p tasvirlanadi. Qozoq va qirg'iz kashtachiligi bir-biriga yaqinroq bo'lib, ularda gul, geometrik shakllar bilan bir qatorda ko'proq hayvonlar, shox va tuyoqlarni eslatuvchi elementlar turli ranglarda tasvirlanadi. O'rta Osiyo xalqlari, jumladan, tojik xalqida ham qadimiy an'analarga ko'ra, tojik qizlari ham turmushga uzatilayotganda kashtachilik buyumlari ularga sep tarzida berilgan. Kelinchakning kelinlik liboslari ham boshidagi ro'moli, paranjisi, ko'ylagi, nimchasi hatto oyoq kiyimlari ham chiroyli naqshlar bilan bezatilgan. Kelinchakning uyidagi ko'rpa-to'shak, ko'rpa ustiga tashlanadigan mato (ro'yjo), sholcha, gilam, supra va boshqa ro'zg'or buyumlari ham aynanyuqoridagidek naqshu nigor bilan bezatilgan. Kelinchakni uzatiladigan uyga olib boradigan ot va arava ham xuddi shunday yasatilgan . Eng ajoyibi shundaki, bo'lajak kelinchaklar mana shu seplaridagi har xil kashtachilik buyumlarini o'zlari tayyorlashlari lozim bo'lgan. To'y kuni kuyovning uyiga ilib qo'yilgan buyumlarga qarab, kelinning qanchalik chevar ekanligiga baho berishgan. Shuning uchun qizlarga 7-9 yoshidan boshlab kashta tikishga o'rgatishgan. Ular uch, to'rt yildan keyin mustaqil kashta tika boshlashgan. Chevar kashtachilar o'zining san'ati va tabiatiga ko'ra, go'zallik haqidagi orzularini ifodalashga harakat qilganlar. Kashtalar qanchalik nozik, chiroyli bo'lsa, shunchalik qimmatga baholangan.

Kashtachilik - kashta tikish kasbi, amaliy san'atning qadimiy soxalaridan biri bo'lib kelgan. Arxeologik topilmalar kashtachilikning deyarli barcha xalqlarda qadiymiyligini, iqlim, tabiy sharoit, muxit bilan bog'liq xolda xar bir xalqning madaniyati, san'ati, kasb xunar turlari bilan birga, ularni tasiri bilan rivoj topganini ko'rsatadi. Kashtachilikni paydo bo'lishi teridan qilingan kiyimlarda bog'lam va choklarni yuzaga kelishi bilan bog'liq. Davrlar mobaynida toshlardan suyaklardan bigizlarga metal begizlardan o'tish bilan, to'qish, shuningdek mato to'qish bo'yash va boshqa ishlar bilan bog'liq . Hozirgi kunda mamlakatimizda va undan tashqarida xalqimizning boy va betakror badiiy boyligiga va milliy qadriyatlariga, qolaversa o'zbek xalqining moddiy va ma'naviy hayotida, hozirgi madaniyatning rivojlanishi uchun asos bo'lgan. Tanlangan mavzuning muhimligi shundan

iboratki, O'zbekistonda juda qadimdan rivoj topgan kashtachilik san'atida hunar sirlarini mukammal o'zlashtirib, bu hunarni san'at darajasiga ko'tarilganligini quyidagi rasmlarda ham ko'rishimiz mumkun.

VIII asrning boshlarida O'rta Osiyoga islom madaniyatining kirib kelishi, badiiy bezak va naqqoshlik san'atining yanada rivojlanishiga sabab bo'ldi. Mahobatli rasmlardagi jonli mavjudotlar o'rnini tabiat tasvirlari, o'simliksimon va geometrik elementlar ishtirokidagi naqsh namunalari egalladi. Arab yozuvlari o'zlashtirilib, bezakli (epigrafika) uslubi paydo bo'ldi. Naqqoshlikda turli shakllar, gul elementlari va rang tuslarining ramziy falsafiy ma'nolari kengroq ifodalana boshlandi: Yuqorida keltirilgan kashtachilik shakllari bugungi kunda ham o'zining ahamiyatini saqlash bilan birga turli zamonaviy ko'rinishda ifodalana boshlandi. Anan yuqorida keltirilgan shakl va ranglarning zamonaviy o'zbek milliy kashtachiligida aks ettirish borasida dizayn yo'nalishida tahsil oluvchi talabalar fikrlari so'rovnoma tarzda o'rganildi. So'rovnomada 212 nafar sohada tahsil oluvchi talabalar fikrlari o'rganildi. So'rovnoma natijalariga ko'ra kvadrat, Quyosh, zirk guli, olma, sher va Humo qushi kabi shakllarini kashtaning elementlari sifatida ifodalash zarurati mavjudligini hamda tarixiy an'analarimiz bilan bog'lanishda muhim ahamiyat kasb etishi ta'kidlandi.

Kashtachilikda ranglardan foydalanishda zamonaviy rangshunoslik natijalari bilan bir vaqtda yashil va havorangni markaziy rang sifatida saqlab qolish lozimligi ta'kidlandi. Talabalarimiz tomonidan 'Milliy kashtachiligimiz Sizing tassavvuringizda' nomli san'at asarlaridan keltirilgan na'munalar keltirilgan.

Hulosa Kashtachilik san'ati O'zbekistonning barcha hududlarida o'ziga xos shakl va mazmun kasb etgan bo'lib, u xalq ijodining yorqin namunasidir. Buxoro kashtachiligida ranglar uyg'unligi va marjonday terilgan silliq tikuvlar ko'zga tashlansa, Farg'ona vodiysining kashtalarida jonli, hayotiy manzaralar va quvnoq ranglar ustuvorlik qiladi. Samarqandda esa geometrik va ramziy naqshlar ko'proq uchrab, ularning har biri ma'naviy va falsafiy mazmun bilan boyitilgan. Qashqadaryo va Surxondaryo mintaqalarida esa kashtachilik an'anaviy diniy va maishiy mavzular bilan boyitilib, o'ziga xos uslublar yaratilgan. Kashtachilik nafaqat bezak san'ati, balki ayollarning ijodiy tafakkuri, mehnatsevarligi va milliy merosni saqlashdagi faol ishtirokini namoyon etadi. Zamonaviy davrda bu san'at turi dizayn, moda va xalqaro amaliy san'at ko'rgazmalarida o'z o'rnini topmoqda. Shu bois, kashtachilik san'atini nafaqat o'rganish, balki uni yosh avlodga o'rgatish, asrash va targ'ib qilish milliy o'zligimizni saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu san'at turining mintaqaviy xususiyatlarini chuqur o'rganish orqali o'zbek xalqining madaniy boyligini yanada kengroq ochib berish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Kamalova S.R , Babaxanova X.A, Komilova S.D. OzTTITI Toshkent filiali direktori, k.f.n "Rangshunoslik injiniringi" fani bo'yicha maruzalar to'plami
2. N.S. Gaipova, M.A. G'afurova, Q.M. Abdullayeva. "Tikuv buyumlarini loyihalash, modellash, badiiy bezash". T.: Cholponnomidagi nashriyot-matbaaijodiy uyi. 2006y.
3. T.A.Ochilov, N.G.Abbasova, F.L.Abdullina, Q.I.Abdulniyozov. "Gazlamashunoslik". - T.: Cho Ipon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2010 y.
4. K.M. G'ulomov, S.S.Bulatov Sharqona usta shogird odobi. - O'zROO"MTV o'quv adabiyotlari, jurnal va byuletenlarni nashrga tayyorlash markazi, 2000. 120 bet.
5. S.S.Bulatov va M. Ashirov Amaliy san'at atamalar lug'ati. - Toshkent : Ensiklopediya bosh red., 1991. 86 bet.
6. K.M. G'ulomov Amaliy san'at. - T: Iqtisod -moliya, 2008. 90 bet